

окрему дійову особу, з певними рисами, тенденціями, “характером”, і розіграти його (майбутнього) стосунки з такими ж персоналізованими “теперішнім” і “минулим”. У їхньому наративному діалозі можна “з’ясувати стосунки” та розставити пріоритети, з’ясувати, чи є певні непорозуміння, нестиковки в їхніх смислових полях, чи спільний у них “тезаурус” і, взагалі, чи спроможні вони знайти “спільну мову”.

Висновок. Отже, що робить певний досвід (у тому числі й досвід майбутнього) унікальним? Це тип ідентичності, до якого він апелює, – досі не знаний або маловідомий, зі смаком відкриття, або спалаху “світла в кінці тунелю”. *Хтось хотів би бути кимось іншим*, але не знає точно, як це можна було б зробити, що для цього потрібно. Це виглядає досить складно, але Я хоче стати не-Я, вийти *за межі* власної ідентичності.

Футурологічний наратив – чудовий засіб емоційного та смислового зцілення. Він, безумовно, повинен бути в арсеналі спеціалістів, які надають психологічну допомогу особам, що мають досвід онкологічного захворювання.

Література

1. Рикер П. Конфликт интерпретаций / Поль Рикер. – М. : Академ. проект, 2008. – 697 с.
2. Римейки жизни: конструирование автобиографического нарратива [Електронний ресурс] / под ред. Е. Е. Сапоговой. Вып. 5. – Режим доступу : <http://esapogova.narod.ru/texts/rimeik.htm>
3. Уайт М. Карты нарративной практики. Введение в нарративную терапию / Майкл Уайт. – М. : Генезис, 2010. – 326 с.

© Березко І. В.

О. М. Шиловська

ПРОЯВ ХАРАКТЕРИСТИК ОСОБИСТІСНОГО ДОСВІДУ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Наведено результати дослідження особливостей розуміння власного досвіду дітьми молодшого шкільного віку. Розкрито вплив психологічних особливостей дітей на процес породження наративних текстів та усвідомлення дитиною власного досвіду. Описано напрями розвивальної роботи, спрямованої на формування таких характеристик особистісного досвіду, як діалогічність, відкритість, самоцінність.

Ключові слова: наратив, діалогічність, відкритість, самоцінність, несуперечливість, самототожність особистісного досвіду.

Приведены результаты исследования особенностей понимания личного опыта младшими школьниками. Раскрыто влияние психологических особенностей детей младшего школьного возраста на процесс порождения нарративных текстов и осознание ребенком собственного опыта. Описаны направления развивающей работы, направленной на формирование таких характеристик личностного опыта, как диалогичность, открытость, самооценность.

Ключевые слова: нарратив, диалогичность, открытость, самооценность, непротиворечивость, самоидентичность личностного опыта.

The results of studies the understanding of young people's own experience are presented. The influence of psychological characteristics of adolescent children on the process of generation of narrative texts are revealed. The direction of the development work aimed at developing such characteristics of person's experience as a dialogical, openness, self-worth are described.

Key words: narrative, dialogical, openness, self-worth, consistency, personal experience.

Проблема. Глибокі психологічні зміни, що відбуваються в період молодшого шкільного віку, свідчать про широкі можливості для розвитку дитини на даному віковому етапі. Протягом цього періоду на якісно новому рівні реалізується потенціал розвитку дитини як активного суб'єкта, що пізнає навколишній світ і самого себе, особистості, яка набуває власний досвід проживання, переживання, усвідомлення життєвих подій.

Мета статті: з'ясувати особливості усвідомлення власного досвіду дітьми молодшого шкільного віку; виокремити критерії прояву особистісного досвіду в наративах дітей; окреслити основні напрями розвивальної роботи.

У молодшому шкільному віці інтенсивно розвивається самосвідомість: дитина починає розуміти, що вона є індивідуальністю, на яку діють різні соціальні чинники. Вона повинна вчитися і в процесі навчання змінювати себе, засвоюючи колективні знаки (мова, цифри), колективні поняття, знання, ідеї, які існують у суспільстві, систему соціальних очікувань щодо поведінки і ціннісних орієнтацій. Разом з тим молодший школяр переживає свою унікальність, прагне ствердити себе серед дорослих і ровесників. Тому дитина молодшого шкільного віку досить чутлива до культурних, соціальних і ситуаційних впливів. Однак їй не властива така характеристика особистісного досвіду, як діалогічність, оскільки вона ще не в змозі самостійно проінтерпретувати ні зміст соціальних впливів, ні події власного досвіду. Синтез нових смислів у цьому віці найчастіше відбувається в діалозі з іншими лю-

дьми (передусім батьками, вчителями, рідними і частково однолітками). Однак ні у внутрішньому діалозі, ні в діалозі із творами мистецтва молодші школярі без допомоги з боку дорослого ще не здатні синтезувати нові смисли. Саме тому в наративах дітей молодшого шкільного віку немає цитат, прихованих смислових позицій і порівняння їх у розповіді. Герої тексту, як правило, це автор і його найближче оточення (члени сім'ї, учитель).

У молодшому шкільному віці починає формуватися ставлення до себе як до члена суспільства, однак важливою умовою становлення соціальної складової самосвідомості є включення в систему цінностей дорослих і прийняття цих цінностей. Під керівництвом дорослого дитина може виокремити основні події власного життя, але, як ми вже зазначали, у неї немає достатнього досвіду для їх аналізу та інтерпретації. Зауважимо також, що смисловий простір особистості в цьому віці досить обмежений; можна сказати, що в молодшому шкільному віці він, власне, починає формуватися, адже є лише невелика кількість інтерпретованих і осмислених дитиною подій, які знайшли своє відображення в її картині світу.

У молодших школярів розвивається особистісна рефлексія як здатність самостійно встановлювати межі своїх можливостей (“чи можу я розв'язати цю задачу?”, “чого мені не вистачає, щоб розв'язати її?”). Рефлексія у молодшого школяра проявляється в спроможності виокремити особливості власних дій і зробити їх предметом аналізу. Однак лише за допомогою дорослого дитина здатна проаналізувати, як події минулого впливають на її теперішній момент життя. У цьому віці майбутнє в наративі або не описується, або уявляється досить розмито, або досить часто змінюється. Дитина не усвідомлює себе автором свого життя. Серед цілей, яких діти прагнуть досягнути в майбутньому, найчастіше згадуються такі: здобуття вищої освіти, матеріальний добробут, професійна діяльність, створення сім'ї. Частина досліджуваних не може визначити свої життєві цілі і не уявляє свого майбутнього. Діти схильні до позитивного опису власного життя і переважно позитивного опису власної особистості. Однак значна частина дітей не дає собі ні позитивних, ні негативних характеристик унаслідок того, що в даному віці рефлексія лише починає формуватися.

Як бачимо, наративи дітей молодшого шкільного віку позбавлені широти часової перспективи і ретроспективи особистісного простору. І якщо за участі дорослого дитину можна підвести до ретроспективного аналізу подій власного життя, то аналіз перспективи ускладнений навіть за допомоги дорослого.

Самототожність, як характеристика особистісного досвіду, у дітей молодшого шкільного віку лише починає формуватися. З одного

боку, формування рефлексії сприяє усвідомленню дитиною власного Я, свого життєвого досвіду, вибудовуванню власної Я-концепції. З другого боку – формування самототожності може гальмуватися внаслідок залежності дитини від зовнішніх впливів.

Дитині молодшого шкільного віку властива така характеристика смислового простору особистості, як відкритість, оскільки дитина в цьому віці максимально відкрита для інформаційного потоку з боку соціуму. Відкритість дає можливість осмислювати не лише власний досвід, а й досвід соціокультурний.

Одним із центральних психологічних новоутворень молодшого шкільного віку, за І. В. Дубровіною, є орієнтація на групу ровесників. У цьому віці ставлення вікової прихильності до ровесників і відношення суперництва тісно переплітаються: з одного боку, дитина хоче “бути як усі”, з другого – “бути кращим, ніж усі”.

Зауважимо, що у випадку задоволення потреби у визнанні серед дорослих і однолітків, успішності в навчальній діяльності дитина породжує емоційно-позитивний тип наративу. Таким чином, ставлення дитини до власного досвіду, його осмислення та інтерпретації обумовлене впливом зовнішніх соціальних чинників. У даному випадку ми маємо справу з подвійним впливом соціуму. З одного боку, відкритість смислового простору дитини дає змогу усвідомити і прийняти той соціокультурний досвід, який транслює їй соціум. З другого – залежність від впливу зовнішніх соціальних чинників може гальмувати, а іноді викривлювати усвідомлення дитиною власного досвіду і власної особистості, оскільки досить часто молодший школяр оцінює себе очима дорослого, який далеко не завжди готовий розібратися в мотивах поведінки чи певних поведінкових та особистісних проявах дитини. Нашу думку підтверджують і результати дослідження дитячих наративів, у яких цілі, очікування, перспективи здебільшого нечіткі, змінні, нестабільні і найчастіше зумовлені ставленням соціуму до дитини.

За умови переживання дискомфорту в таких значущих соціальних сферах, як сім'я і школа, дитина молодшого шкільного віку часто породжує амбівалентний тип наративу, що свідчить про нестійке ставлення до власного досвіду. Крім того, у таких текстах часто виражається бажання дитини змінити ставлення оточення до себе і схильність наділяти позитивними рисами інших героїв наративу, але не себе. Разом з тим дитина стверджує, що їй зовсім нічим пишатися в собі, що, на наш погляд, є одним з показників неприйняття власного Я.

У молодшому шкільному віці в дитини формується усвідомлена й узагальнена самооцінка, однак її формування великою мірою зумовлене ставленням оточення та успішністю дитини в провідній діяльності. Тому в цьому віці зарано говорити про наявність такої характерис-

тики особистісного досвіду, як самоцінність, що передбачає усвідомлення своєрідності та унікальності власного життя, ставлення до нього як до неповторної індивідуальної особистісної історії. У дитини молодшого шкільного віку ще не виробилося усвідомлення унікальності власного життя, з одного боку, унаслідок недостатнього життєвого досвіду, а з другого, це зумовлено залежністю від близького соціального оточення. Однак у наративах дітей з'являються оціночні характеристики як власної особистості, так і інших героїв, описаних у текстах.

Цікавим, на наш погляд, є те, що дитина з високим рівнем інтелектуального розвитку породжує наратив з власним сюжетом, описуючи свої життєві події. У такій історії молодший школяр розкриває власні проблеми, робить спроби їх переосмислення і намагається самостійно окреслити шляхи їх вирішення. Крім того, діти відображають у наративі власну мотивацію досягнення. Високий рівень інтелектуального розвитку дитини молодшого шкільного віку зумовлює також породження тексту-наративу, у якому вона може розкривати особистісні риси, які вважає негативними. Спостерігається також прагнення до самостійного подолання і зміни цих якостей.

Сформованість довільності психічних процесів і високий рівень інтелектуального розвитку дитини забезпечують також породження зв'язного тексту, що має завершений сюжет. У таких текстах-наративах дитина відображає реальні події власного життя, які відповідають заданій психологом темі.

Наративи дітей, що мають недостатній рівень інтелектуального розвитку, відрізняються тим, що опис навколишньої дійсності, подій власного життя може бути фрагментарним, сюжет, як правило, не завершений, а сам текст не завжди зв'язний.

Отже, несуперечливість особистісного досвіду дитини молодшого шкільного віку можлива за умови високого інтелектуального розвитку, сформованості довільності психічних процесів.

Саме тому одним з напрямів роботи з молодшими школярами є розвиток психічних процесів, що може бути передумовою розвитку здатності до переосмислення, реконструювання та конструювання досвіду, вміння будувати історію власного життя як неповторний відкритий особистісний твір, що має забезпечити структурованість і цілісність особистісного смислового простору.

Узагальнюючи результати дослідження, зауважимо, що в наративах дітей молодшого шкільного віку ми виокремили такі характеристики особистісного досвіду.

Діалогічність:

– підвищена чутливість до соціокультурних і ситуаційних впливів;

– тексти позбавлені різних смислових позицій і цитат, прихованих смислів;

– коло героїв тексту – це автор і його найближче оточення;
Наративам молодших школярів діалогічність загалом не властива.

Самототожність:

– здатність за допомогою дорослого проаналізувати зв'язок між минулим і теперішнім;

– немає широти часової перспективи і ретроспективи;

– цілі дитини, коли вона планує майбутнє, відбивають вплив дорослого.

Відкритість:

– відкритість дитини до соціуму і залежність від нього;

– осмислення та інтерпретація дитиною власного досвіду і ставлення до нього зумовлені впливом зовнішніх соціальних чинників.

Несуперечливість:

– цілісність і структурованість особистісного простору дитини молодшого шкільного віку, відображені в наративах, залежать від рівня її інтелектуального розвитку;

– зв'язний текст із завершеним сюжетом, у якому дитина відображає реальні події свого життя, породжують діти з високим рівнем інтелектуального розвитку.

Самоцінність:

– через недостатній досвід і залежність від соціального оточення немає усвідомлення унікальності власного життя.

Для подальшої діагностики прояву характеристик особистісного досвіду в наративах дітей молодшого шкільного віку ми проаналізували й узагальнили результати проведеного дослідження (табл.). Це дасть нам змогу визначити напрями роботи з молодшими школярами, мета якої – розвиток наративізації свідомості дитини.

Висновки. Отже, результатом нашого дослідження стало з'ясування особливостей усвідомлення власного досвіду дітьми молодшого шкільного віку, виокремлення критеріїв прояву особистісного досвіду в наративах дітей і визначення основних напрямів роботи, спрямованої на розвиток характеристик особистісного досвіду. Така робота психолога ставить за мету передусім усвідомлення дитиною власного досвіду, а це пов'язано з розвитком у неї діалогічного мислення, здатності до інтерпретації культурних надбань суспільства, спроможності аналізувати власні дії, виокремлювати елементи самоаналізу, бачити часову перспективу і ретроспективу, а також із розвитком здатності до самоприйняття.

Описані напрями розвивальної роботи, безперечно, потребують дальшого розроблення та апробації.

Прояв характеристик особистісного досвіду в наративах дітей молодого шкільного віку

	Характеристики смислового простору особистості	Вікові новоутворення	Критерії прояву досвіду в розповідях	Особистісний досвід
ДИАЛОГІЧНІСТЬ	Подієва насиченість особистісного простору, що визначається кількістю подій, інтегрованих, осмислених людиною і відображених у її картині світу	Інтенсивний розвиток самосвідомості: дитина починає розуміти, що вона є індивідуальністю, яка перебуває під впливом соціального середовища. Вона повинна вчитися і в процесі навчання змінювати себе, засвоюючи колективні знаки, колективні поняття, знання, ідеї, які існують у суспільстві, системі соціальних очікувань щодо поведінки і ціннісних орієнтацій; водночас дитина переживає свою унікальність, прагне утвердитися серед дорослих і ровесників	У наративах дітей немає цитат, прихованих смислових позицій, зіставлення їх у розповіді. Коло героїв тексту звичайно обмежене – це автор і його найближче оточення (члени сім'ї, учитель)	За допомогою дорослого дитина виокремлює основні події власного життя, однак не має достатнього досвіду для їх аналізу та інтерпретації. Цьому віковому етапу діалогічність не властива, однак унаслідок підвищеної чутливості до соціальних впливів вона може формуватися в процесі роботи з наративами дітей. Формується ставлення до себе як до члена суспільства, важливою умовою формування соціальної складової самосвідомості є включення в систему цінностей дорослих і прийняття цих цінностей

Продовження таблиці

	Характеристики смыслового простору особистості	Вікові новоутворення	Критерії прояву досвіду в розповідях	Особистісний досвід
САМОГОТОВАНІСТЬ	Широта часової перспективи і ретроспективи особистісного простору	Розвиток особистісної рефлексії як здатності самостійно встановлювати межі своїх можливостей. Рефлексія в цьому віці проявляється в спроможності виділити особливості власних дій і зробити їх предметом аналізу	Дитина за допомогою дорослого може проаналізувати, як події минулого вплинули на її теперішнє, але в цьому віці вона не бачить перспективи того, наскільки життєві плани впливають на теперішній момент життя. Майбутнє в наративі або не описується взагалі, або уявлення про нього досить нечіткі свого життя “розмиті”, такі, що часто змінюються. Дитина не усвідомлює себе автором свого життя	Цілі при плануванні майбутнього обумовлюються впливом дорослого. Серед основних цілей виокремлюються такі: здобуття вищої освіти, матеріальний добробут, професіональна діяльність, створення сім’ї. Частина дітей не може визначити свої життєві цілі і не уявляє свого майбутнього
ВІДКРИТІСТЬ	Відкритість інформаційному потоку з боку соціуму	Центральне психологічне новоутворення цього віку – орієнтація на групу ровесників	Цілі, очікування і перспективи, описані в наративах дітей молодшого шкільного віку, найчастіше, нечіткі і нестабільні. Багато в чому вони визначаються ставленням соціуму до дитини	У разі задоволення потреби у визнанні серед дорослих та однолітків, успішності в навчальній діяльності дитина породжує емоційно позитивний тип наративу. Ставлення дитини до власного досвіду, його осмислення та інтерпретація зумовлені впливом зовнішніх соціальних чинників

Продовження таблиці

	Характеристики смыслового простору особистості	Вікові новоутворення	Критерії прояву досвіду в розповідях	Особистісний досвід
НЕСУПЕРЕЧЛИВІСТЬ	Цілісність і структурованість особистого простору, наступність минулого, теперішнього і майбутнього	Формування довільності як характеристики всіх психічних процесів	Високий рівень інтелектуального розвитку дає змогу дитині породжувати зв'язний текст, що має завершений сюжет, у якому вона відображає реальні події свого життя. У випадку недостатнього рівня інтелектуального розвитку опис навколишньої дійсності може бути фрагментарним, сюжет – не завершеним, а сам текст не завжди зв'язним	За високого рівня інтелектуального розвитку дитина розкриває в наративі власні проблеми, робить спроби їх переосмислення і намагається самостійно знайти шляхи їх вирішення. У наративі відображена мотивація досягнення. При породженні наративу розкриваються також, особистісні риси, які дитина вважає негативними. Спостерігається прагнення до зміни цих рис власними зусиллями
САМОЦІННІСТЬ	Ступінь реалістичності особистісного простору, невиробленість захисних форм інтерпретації	Формування усвідомленої та узагальненої самооцінки	У дитини ще немає усвідомлення унікальності власного життя – можливо, унаслідок недостатнього досвіду і залежності від соціального оточення. У наративах дітей з'являються оціночні характеристики як власної особистості, так і інших героїв, описаних у тексті	У випадку переживання дискомфорту в таких значущих соціальних сферах, як сім'я і школа, дитина часто породжує амбівалентний тип наративу, що свідчить про нестабільне ставлення до власного досвіду. Крім того, у текстах виражене бажання змінити ставлення оточення до себе і схильність дитини надавати позитивних рис іншим героям, але не собі. Дитина стверджує, що їй немає чим пишатися в собі, а це свідчить про неприйняття власного Я

© Шиловська О. М.